

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

بررسی و مقایسه‌ی مقامات و منازل عرفانی در اندیشه‌های
ابوالحسن علی بن عثمان هجویری و خواجه عبدالله انصاری
(با تکیه بر کشف‌المحجوب و منازل‌السائرين و صدمیدان)

به کوشش

اسماعیل نعمتی

استاد راهنما

دکتر زرین تاج واردی

استاد مشاور:

دکتر نجف جوکار

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظہارنامہ

اینجانب اسماعیل نعمتی دانشجوی رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شیراز اظہار می‌کنم که این پایان‌نامہ حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی که از منابع دیگران استفاده کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. همچنین اظہار می‌کنم که تحقیق و موضوع پایان‌نامہ‌ام تکراری نیست و تعهد می‌نمایم که بدون مجوز دانشگاه، دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه‌ی حقوق این اثر مطابق با آیین‌نامہ‌ی مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضا:

تقدیم به

پدر و مادر مهربانم

سرم را نه ظلم می‌تواند خم کند،
نه مرگ، نه ترس
سرم فقط برای بوسیدن دست‌های
شما خم می‌شود

به نام خدا

بررسی و مقایسه‌ی مقامات و منازل عرفانی در اندیشه‌های ابوالحسن علی بن عثمان
هجوی و خواجه عبدالله انصاری (با تکیه بر کشف‌المحجوب و منازل‌السائرين و
صدمیدان)

به کوشش

اسماعیل نعمتی

پایان‌نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه شیراز به عنوان بخشی
از فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

در رشته‌ی

زبان و ادبیات فارسی

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزش‌یابی شده توسط کمیته‌ی پایان‌نامه، با درجه‌ی:

دکتر زرین‌تاج واردی، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی (رئیس کمیته)

دکتر نجف جوکار، استاد بخش زبان و ادبیات فارسی

دکتر غلامرضا کافی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی

شهریور ماه 1392

سپاسگزاری

سپاس خداوندی را که اول است و قبل از او اولی نبوده و آخر است و بعد از او آخری وجود ندارد آن که دیده‌ی بینایان از روئیتش ناتوان و اندیشه‌ی توصیف‌کنندگان از وصفش عاجز است.

باید اقرار کنم که در تنظیم این پژوهش نتوانسته‌ام آنگونه که خواست و نظر استاد معظم بوده است از عهده برآیم، به حقیقت زبانم برای عرض سپاس‌گزاری از الطاف بی‌ریا و محبت‌های پاک و بی‌شائبه‌ی استاد دانشمند و بزرگوار نسبت به اینجانب قاصر است. استاد عزیز، چون توئی تحمل امثال ما بیاید که کس بر درخت بی‌برسنگ نزند. اذعان این نکته به جاست که ایشان علاوه بر روشن کردن راه من در کسب تعلیم و دانش همواره چراغ هدایت و اخلاق فرا راه من قرار داده و همیشه به من درس زندگی آموخته چرا که همواره براین عقیده بوده و هستند که انسان باید با درستی و حقیقت زندگی نماید و برداشتش از آنچه کسب می‌کند و می‌آموزد پاکی، حقیقت‌جوئی و انسانیت باشد برای اینجانب افتخار بزرگ و همیشگی است که به مدت دو سال از محضر ایشان به قدرت لیاقت و استعداد خویش کسب فیض کرده‌ام. تنها شگری که می‌توانم از استاد عزیز و محبوبم بنمایم آن است که فرمایش علی (ع) را اینجا تکرار نمایم و خود نیز همان باشم.

فقط صیرنی عبداً

من علمنی حرفاً

و باتشکر از استاد بزرگوارم سرکار خانم دکتر واردی که با تمام مشغله‌های توان فرسایشان همواره با روی باز مرا پذیرفتند و راهنمای اینجانب بوده‌اند و همچنین از استاد مشاورم جناب آقای دکتر جوکار که یاری و مساعدت ایشان هدایت‌گر من در این مسیر بوده است.

و باتشکر از تمامی دوستانم که چون همیشه یاریگر من بوده‌اند و الطاف بی‌شائبه‌ی خود را از من دریغ ننمودند.

چکیده

بررسی و مقایسه‌ی مقامات و منازل عرفانی در اندیشه‌های هجویری و خواجه عبدالله انصاری (با

تکیه بر کشف‌المحجوب، منازل‌السائرین و صمدیدان)

به کوشش

اسماعیل نعمتی

در این پایان‌نامه سعی بر آن است که مقامات و منازل سلوک در منازل‌السائرین و صمدیدان و کشف‌المحجوب به روش توصیفی-تحلیلی و ابزار گردآوری کتابخانه‌ای در پنج فصل مورد بررسی و مقایسه قرار گیرد و تفاوت‌ها و شباهت‌های هر یک ذکر شود.

در فصل اول، به کلیات پرداخته‌ایم و اهداف و ضرورت تحقیق را بیان نموده‌ایم و در فصل دوم، به تاریخچه مقامات و منازل پرداخته‌ایم، در فصل سوم، به زندگی‌نامه و اندیشه‌های خواجه عبدالله و هجویری پرداخته‌ایم. فصل چهارم، به بررسی معنای لغوی و اصطلاحی مقامات پرداخته‌ایم و وجود آن‌ها را در قرآن و احادیث مورد بررسی قرار داده‌ایم. و پس از ذکر آرای هجویری و خواجه عبدالله در باب آن مقام تفاوت و شباهت دیدگاه‌های آن دو را در هر مقام ذکر نموده‌ایم.

در فصل پنجم، که به نتیجه‌گیری اختصاص دارد، نخست به ذکر مقاماتی که در آثار خواجه عبدالله و هجویری یکسان و مشابه از آنان سخن رفته، پرداخته‌ایم و سپس به مقاماتی که دیدگاه‌های این دو در مورد آن‌ها متفاوت است اشاره کرده و چگونگی تفاوت را بیان کرده‌ایم.

هدف از این پژوهش بیان وجوه اختلافات و اشتراکات مقامات و منازل در آثار خواجه (منازل‌السائرین و صمدیدان) و کشف‌المحجوب هجویری است، و نتیجه‌ای که از این بررسی حاصل می‌شود آن است که خواجه عبدالله براساس اعتقادات عرفانی و گرایشات کلامی، حنبلی به پیروی از نص قرآن و احادیث توجه بیشتری نشان می‌دهد ولی هجویری به دلیلی گرایش به مذهب حنفی و بهره‌گیری از اقوال مشایخ تنها به طور کلی به مقامات اشاره دارد و کمتر به جزئیات می‌پردازد.

کلیدواژه: مقامات و منازل، عرفان عملی، خواجه عبدالله انصاری، منازل‌السائرین، صمدیدان، علی بن عثمان هجویری، کشف‌المحجوب

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1.....	فصل اول
2.....	1- کلیات:
2.....	1-1- مقدمه:
4.....	1-2- اهمیت ضرورت پژوهش:
4.....	1-3- اهداف پژوهش:
5.....	1-4- پیشینه تحقیق (مروری بر تحقیقات داخلی و خارجی):
6.....	1-5- روش تحقیق:
6.....	1-6- سؤالات پژوهش:
8.....	فصل دوم
9.....	2- مقامات و منازل عرفانی
9.....	2-1- معنای لغوی مقامات:
9.....	2-2- معنای اصطلاحی مقامات:
10.....	2-3- احوال و مقام:
11.....	2-4- تاریخچه مقامات و منازل:
14.....	فصل سوم
15.....	3- زندگینامه و اندیشه‌های عرفانی خواجه عبدالله و هجویری

- 15-1-3- زندگینامه و اندیشه‌های عرفانی خواجه عبدالله..... 15
- 15-1-1-3- زندگینامه خواجه عبدالله انصاری:..... 15
- 17-1-3- آثار خواجه عبدالله:..... 17
- 20-3-1-3- اندیشه و دیدگاه عرفانی خواجه عبدالله انصاری:..... 20
- 23-2-3- زندگینامه و اندیشه‌های علی بن عثمان هجویری:..... 23
- 23-1-2-3- زندگینامه علی بن عثمان هجویری:..... 23
- 24-2-2-3- آثار هجویری:..... 24
- 27-3-2-3- اندیشه و عرفان هجویری:..... 27
- 29- فصل چهارم**
- 4- بررسی مقامات و منازل در «منازل السائرین» «صدمیدان» «کشف‌المحجوب»..... 30**
- 30-1-4- مقام یقظه:..... 30
- 31-1-1-4- یقظه در قرآن و حدیث:..... 31
- 32-2-1-4- یقظه در منازل السائرین و صد میدان:..... 32
- 33-3-1-4- یقظه در کشف‌المحجوب:..... 33
- 33-2-4- مقام توبه:..... 33
- 34-1-2-4- توبه در قرآن و احادیث:..... 34
- 35-2-2-4- توبه در صد میدان و منازل السائرین:..... 35
- 38-2-4-3- توبه در کشف‌المحجوب:..... 38
- 39-3-4- مقام محاسبیت:..... 39
- 40-1-3-4- محاسبیت در قرآن و احادیث:..... 40
- 41-2-3-4- محاسبیت در صد میدان و منازل السائرین:..... 41

- 42..... 4-3-3- محاسبیت در کشفالمحجوب:
- 42..... 4-4- مقام انابت:
- 43..... 4-4- 1- انابت در قرآن:
- 44..... 4-4- 2- انابت در صدمیدان و منازل السائرین:
- 45..... 4-4- 3- انابت در کشفالمحجوب:
- 46..... 4- 5- مقام تفکر:
- 46..... 4- 5- 1- تفکر در قرآن و احادیث:
- 47..... 4- 5- 2- تفکر در منازل السائرین و صدمیدان:
- 48..... 4- 5- 3- تفکر در کشفالمحجوب:
- 49..... 4- 6- مقام تذکر:
- 50..... 4- 6- 1- تذکر در قرآن و احادیث:
- 50..... 4- 6- 2- تذکر در منازل السائرین و صد میدان:
- 51..... 4- 6- 3- تذکر در کشفالمحجوب:
- 53..... 4- 7- مقام اعتصام:
- 53..... 4- 7- 1- اعتصام در قرآن:
- 54..... 4- 7- 2- اعتصام در منازل السائرین و صد میدان:
- 55..... 4- 7- 3- اعتصام در کشفالمحجوب:
- 55..... 4- 8- مقام فرار:
- 56..... 4- 8- 1- فرار در منازل السائرین و صدمیدان:
- 57..... 4- 8- 2- فرار در کشفالمحجوب:
- 57..... 4- 9- مقام ریاضت:
- 58..... 4- 9- 1- ریاضت در منازل السائرین و صد میدان:

- 59..... 4-9-2- ریاضت در کشف‌المحجوب هجویری:
- 60..... 4-10- مقام سماع:.....
- 61..... 4-10-1- سماع در منازل السائرین و صد میدان:.....
- 62..... 4-10-2- سماع در کشف‌المحجوب:.....
- 64..... 4-11- مقام حزن:.....
- 64..... 4-11-1- حزن در قرآن و احادیث:.....
- 65..... 4-11-2- حزن در منازل السائرین و صد میدان:.....
- 65..... 4-11-3- حزن در کشف‌المحجوب:.....
- 66..... 4-12- مقام خوف:.....
- 67..... 4-12-1- خوف در منازل السائرین و صد میدان:.....
- 68..... 4-12-2- خوف در کشف‌المحجوب:.....
- 69..... 4-13- مقام اشفاق:.....
- 70..... 4-12-1- اشفاق در منازل السائرین و صد میدان:.....
- 71..... 4-12-2- اشفاق در کشف‌المحجوب:.....
- 71..... 4-14- مقام خشوع:.....
- 72..... 4-14-1- خشوع در قرآن و حدیث:.....
- 72..... 4-14-2- خشوع در منازل السائرین و صد میدان:.....
- 73..... 4-14-3- خشوع در کشف‌المحجوب:.....
- 74..... 4-15- مقام اخبات:.....
- 75..... 4-15-1- اخبات در قرآن:.....
- 75..... 4-15-2- اخبات در منازل السائرین و صد میدان:.....
- 76..... 4-15-3- اخبات در کشف‌المحجوب هجویری:.....

- 77.....16-4- مقام زهد:
- 78.....16-4- 1- زهد در منازل السائرین و صد میدان:
- 79.....16-4- 2- زهد در كشف المحجوب:
- 80.....17-4- مقام ورع:
- 80.....17-4- 1- ورع در منازل السائرین و صد میدان:
- 81.....17-4- 2- ورع در كشف المحجوب:
- 82.....18-4- مقام تبتل:
- 83.....18-4- 1- تبتل در قرآن و احاديث:
- 83.....18-4- 2- تبتل در منازل السائرین و صد میدان:
- 84.....18-4- 3- تبتل در كشف المحجوب:
- 85.....19-4- مقام رجاء:
- 85.....19-4- 1- رجا در قرآن و حديث:
- 85.....19-4- 2- رجا در منازل السائرین و صد میدان:
- 86.....19-4- 3- رجا در كشف المحجوب:
- 87.....20-4- مقام رغبت:
- 88.....20-4- 1- رغبت در منازل السائرین و صد میدان:
- 89.....20-4- 2- رغبت در كشف المحجوب:
- 89.....21-4- مقام رعايت:
- 90.....21-4- 1- رعايت در منازل السائرین و صد میدان:
- 91.....21-4- 2- رعايت در كشف المحجوب:
- 92.....22-4- مقام مراقه:
- 92.....22-4- 1- مراقه در منازل السائرین و صد میدان:

- 93.....2-22-4 مراقبت در كشفالمحجوب:
- 94.....23-4- مقام حرمت:
- 94.....1-23-4 حرمت در منازل السائرين و صد ميدان:
- 95.....2-23-4 حرمت در كشفالمحجوب:
- 96.....24-4- مقام اخلاص:
- 97.....1-24-4 اخلاص در منازل السائرين و صد ميدان:
- 98.....2-24-4 اخلاص در كشفالمحجوب:
- 99.....25-4- مقام تهذيب:
- 99.....1-25-4 تهذيب در منازل السائرين و صد ميدان:
- 100.....2-25-4 تهذيب در كشفالمحجوب:
- 100.....26-4- مقام استقامت:
- 101.....1-26-4 استقامت در قرآن و حديث:
- 101.....2-26-4 استقامت در منازل السائرين و صد ميدان:
- 102.....3-26-4 استقامت در كشفالمحجوب:
- 103.....27-4- مقام توكل:
- 104.....1-27-4 توكل در قرآن و حديث:
- 104.....2-27-4 توكل در منازل السائرين و صدميدان:
- 105.....3-27-4 توكل در كشفالمحجوب:
- 106.....28-4- مقام تفويض:
- 107.....1-28-4 تفويض در منازل السائرين و صدميدان:
- 108.....2-28-4 تفويض در كشفالمحجوب:
- 108.....29-4- مقام ثقت:

- 109.....1-29-4- ثقت در منازل السائرین و صدمیدان:
- 109.....2-29-4- ثقت در كشف المحجوب:
- 110.....30-4- مقام تسليم:
- 111.....1-30-4- تسليم در منازل السائرین و صدمیدان:
- 111.....2-30-4- تسليم در كشف المحجوب:
- 112.....31-4- مقام صبر:
- 113.....1-31-4- صبر در قرآن و احاديث:
- 113.....2-31-4- صبر در منازل السائرین و صدمیدان:
- 114.....3-31-4- صبر در كشف المحجوب:
- 115.....32-4- مقام رضا:
- 115.....1-32-4- رضا در منازل السائرین و صدمیدان:
- 116.....2-32-4- رضا در كشف المحجوب:
- 117.....33-4- مقام شكر:
- 118.....1-33-4- شكر در قرآن و احاديث:
- 118.....2-33-4- شكر در منازل السائرین و صدمیدان:
- 119.....3-33-4- شكر در كشف المحجوب:
- 120.....34-4- مقام حياء:
- 121.....2-34-4- حياء در كشف المحجوب:
- 122.....36-4- مقام ايثار:
- 122.....1-36-4- ايثار در منازل السائرین:
- 123.....2-36-4- ايثار در كشف المحجوب:
- 123.....37-4- مقام خلق:

- 124.....1-37-4- خُلُق در قرآن و حدیث:
- 125.....2-37-4- خُلُق در منازل السائرین:
- 126.....3-37-4- خلق در کشف‌المحجوب:
- 126.....38-4- مقام تواضع:
- 127.....1-38-4- تواضع در منازل السائرین و صدمیدان:
- 128.....2-38-4- تواضع در کشف‌المحجوب:
- 128.....39-4- مقام فتوت:
- 129.....1-39-4- فتوت در منازل السائرین و صدمیدان:
- 130.....2-39-4- فتوت در کشف‌المحجوب:
- 130.....40-4- مقام انبساط:
- 131.....1-40-4- انبساط در منازل السائرین و صدمیدان:
- 132.....2-40-4- انبساط در کشف‌المحجوب:
- 132.....41-4- مقام قصد:
- 133.....1-41-4- قصد در منازل السائرین و صدمیدان:
- 134.....2-41-4- قصد در کشف‌المحجوب:
- 134.....42-4- مقام عزم:
- 135.....1-42-4- عزم در منازل السائرین و صدمیدان:
- 136.....2-42-4- عزم در کشف‌المحجوب:
- 136.....43-4- مقام اراده:
- 137.....1-43-4- اراده در منازل السائرین و صدمیدان:
- 138.....2-43-4- اراده در کشف‌المحجوب:
- 138.....44-4- مقام ادب:

- 139.....1-44-4 ادب در قرآن و احادیث:
- 139.....2-43-4 ادب در منازل السائرین و صدمیدان:
- 140.....3-44-4 ادب در کشف‌المحجوب:
- 141.....45-4 مقام یقین:
- 141.....1-45-4 یقین در قرآن و احادیث:
- 142.....2-45-4 یقین در منازل السائرین و صدمیدان:
- 143.....3-45-4 یقین در کشف‌المحجوب:
- 143.....46-4 مقام انس:
- 144.....1-46-4 انس در منازل السائرین و صدمیدان:
- 145.....2-46-4 انس در کشف‌المحجوب هجویری:
- 146.....47-4 مقام ذکر:
- 146.....1-47-4 ذکر در قرآن و احادیث:
- 147.....2-47-4 ذکر در منازل السائرین و صدمیدان:
- 147.....3-47-4 ذکر در کشف‌المحجوب:
- 148.....48-4 مقام فقر:
- 149.....1-48-4 فقر در قرآن و احادیث:
- 149.....2-48-4 فقر در منازل السائرین و صدمیدان:
- 150.....3-48-4 فقر در کشف‌المحجوب:
- 151.....49-4 مقام غناء:
- 151.....1-49-4 غنا در قرآن و احادیث:
- 152.....2-49-4 غنا در منازل السائرین و صدمیدان:
- 153.....3-49-4 غنا در کشف‌المحجوب:

- 154-4-50- مقام مراد: 154.....
- 154-4-50-1- مقام مراد در منازل السائرین و صدمیدان: 154.....
- 155-4-50-2- مقام مراد در کشفالمحجوب: 155.....
- 155-4-51- مقام احسان: 155.....
- 156-4-51-1- احسان در منازل السائرین و صدمیدان: 156.....
- 157-4-51-2- احسان در کشفالمحجوب: 157.....
- 158-4-52- مقام علم: 158.....
- 158-4-52-1- علم در قرآن و احادیث: 158.....
- 158-4-52-2- علم در منازل السائرین و صدمیدان: 158.....
- 159-4-52-3- علم در کشفالمحجوب: 159.....
- 161-4-53- مقام حکمت: 161.....
- 161-4-53-1- حکمت در منازل السائرین و صدمیدان: 161.....
- 162-4-53-2- حکمت در کشفالمحجوب: 162.....
- 163-4-54- مقام بصیرت: 163.....
- 163-4-54-1- بصیرت در منازل السائرین و صدمیدان: 163.....
- 164-4-54-2- بصیرت در کشفالمحجوب: 164.....
- 164-4-55- مقام فراست: 164.....
- 165-4-55-1- فراست در منازل السائرین و صدمیدان: 165.....
- 166-4-55-2- فراست در کشفالمحجوب: 166.....
- 166-4-56- مقام تعظیم: 166.....
- 166-4-56-1- تعظیم در منازل السائرین و صدمیدان: 166.....
- 167-4-56-2- تعظیم در کشفالمحجوب: 167.....

- 168.....57-4- مقام الهام:.....
- 168.....1-57-4 الهام در منازل السائرین و صدمیدان:.....
- 169.....2-57-4 الهام در كشفالمحجوب:.....
- 170.....58-4- مقام سکینه:.....
- 170.....1-58-4 سکینه در قرآن:.....
- 170.....2-58-4 سکینه در منازل السائرین و صدمیدان:.....
- 171.....3-58-4 سکینه در كشفالمحجوب:.....
- 171.....59-4- مقام طمأنینت:.....
- 172.....1-59-4 طمأنینت در منازل السائرین و صدمیدان:.....
- 172.....2-59-4 طمأنینت در كشفالمحجوب:.....
- 173.....60-4- مقام همت:.....
- 173.....1-60-4 همت در منازل السائرین و صدمیدان:.....
- 174.....2-60-4 همت در كشفالمحجوب:.....
- 175.....61-4- مقام محبت:.....
- 175.....1-61-4 محبت در منازل السائرین و صدمیدان:.....
- 176.....2-61-4 محبت در كشفالمحجوب:.....
- 178.....62-4- مقام غیرت:.....
- 178.....1-62-4 غیرت در منازل السائرین و صدمیدان:.....
- 179.....2-62-4 غیرت در كشفالمحجوب:.....
- 180.....63-4- مقام شوق:.....
- 180.....1-63-4 شوق در منازل السائرین و صدمیدان:.....
- 181.....2-63-4 شوق در كشفالمحجوب:.....